

Милена Илкова Накова-Петрова

**ДЕСУБСТАНТИВНИТЕ НАЗВАНИЯ В
РЪКОПИСИ ОТ XIV ВЕК**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователната и
научна степен „доктор“

Професионални направление: 2.1. Филология
Научна специалност: 05.04.17. Български език

Научен ръководител:
доц. д-р Лъчезар Перчеклийски

Рецензенти:
проф. д-р Иван Кочев
доц. д-р Татяна Мострова

Благоевград
2018

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на разширено заседание на Катедрата по български език при Филологически факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски”, Благоевград.

Дисертационният труд се състои от:

- увод (3 – 34 стр.);
- словообразователен анализ на десубстантивните названия (35 – 181 стр.);
- заключение (182 – 193 стр.);
- библиография (194 – 216 стр.);
- списък с лексикографските източници (217 стр.);
- приложение (обратен речник-индекс) (218 – 226 стр.)

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 20.04.2018 г. от 10.00 часа в зала 412 на УК №1 на ЮЗУ „Неофит Рилски”, Благоевград. Материалите по защитата са на разположение в кабинет 565, УК №1, ЮЗУ „Неофит Рилски”, Благоевград.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

I. УВОД	3
1. Българският XIV век	3
1.1. Класификация на среднобългарските писмени паметници	10
2. Въпросът за словообразуването в различните исторически периоди на българския език	13
3. Предмет, цели и задачи на изследването.....	16
4. Методологични принципи на изследването	16
5. Източници на езиковия материал.....	26
5.1. Врачанско евангелие	27
5.2. Иван-Александрово (Лондонско) четириевангелие	28
5.3. Манасиева летопис	28
5.4. Патерик (скитски)	29
5.5. Лесновски паренесис	30
5.6. Сборник от жития и слова	30
5.7. Бдински сборник	31
5.8. Иван-Александров псалтир (Песнивец)	31
6. Принципи за представяне на словообразователния материал ..	32
II. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ДЕСУБСТАНТИВНИТЕ НАЗВАНИЯ	35
Имена за вършители на действие (Nomina actoris).....	35
Имена за носители на субстанциално отношение	67
Имена на средства за действие (Nomina instrumenti)	107
Имена за места (Nomina loci)	114
Умалителни и хипокористични имена (Nomina diminutiva et meliorativa). Названия за малки същества и същности	124
Увеличителни и неодобрителни имена (Nomina augmentativa et pejorativa)	136
Събирателни и единични имена (Nomina collectiva et singulativa)	140
Двоични имена (Nomina mota)	149
Префиксни образувания	161
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	182
БИБЛИОГРАФИЯ	194
ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗТОЧНИЦИ	217
ПРИЛОЖЕНИЕ (Обратен речник-индекс)	218

I. Характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд е посветен на проблемите при словообразуването на десубстантивни съществителни имена в среднобългарски ръкописи от XIV век. Анализират се названия с десубстантивна произвеждаща основа, които се разглеждат в синхронен план, т.е. формата и значението на дадена дума се разглеждат в пряка зависимост с целия речников запас на езика в периода XII – XIV век. На анализ се подлагат прозрачните в словообразователно отношение формации, а класификацията се прави по словообразователни категории и словообразователни типове.

Актуалност на проблематиката

Среднобългарският период от развитието на българския книжовен език е най-малко разглеждан и слабо проучен в езиковедската практика. На словообразователните процеси при съществителните имена в паметници XIV век е отделено твърде малко място в лингвистичната литература. Изследванията, свързани с този период, засягат преди всичко формациите с девербална основа (Мострова 2005, 2015), абстрактната деадективна лексика (Ковачева 1980) и сложните образувания (Спасова 1999). В съвременното езикознание все още липсват специални изследвания, посветени на съществителните имена с десубстантивна произвеждаща основа за паметниците от XIV век. Поради тази причина предложеното в дисертацията изследване е насочено към проучване на този проблем.

Предмет, цели и задачи на изследването

Предмет на изследването са десубстантивните съществителни имена в паметници от XIV век. Основната *цел* е да се направи словообразователна характеристика и класификация на десубстантивните образувания, като анализът се базира върху материал от осем среднобългарски паметника от XIV в. За реализирането на така поставената цели се определят няколко основни *задачи*:

- да се разкрият и характеризират в словообразователно отношение субстантивно мотивираните съществителни имена, които се откриват в паметниците;
- да се установят словообразователните начини за образуване на десубстантивни съществителни имена в изследваните паметници;

- да се направи класификация на лексикалните единици по словообразователни категории и словообразователни типове;
- да се посочат поливалентните суфиги, участващи в образуването на названия от различни словообразователни категории;
- да се отделят случаите с многостранна интерпретация, която поражда преливност между отделните словообразователни категории;
- да се установи степента на продуктивност на използваните от средновековните книжовници афиги;
- да се отчетат случаите на словообразователна синонимия.

Методологични принципи на изследването

В работата се прилагат основните методологични принципи на функционално-структурния словообразователен анализ, разработени от чешкия учен-лингвист Милош Докулил в двата тома на „*Tvoření slov v češtině*” (1962, 1967). В тях словообразуването се разглежда като самостоятелен езиков дял (тип лексикална морфология), отчитайки и връзките му с останалите дялове от езикознанието. В двата тома на работата си авторът особено детайлно разработва методологията на функционалното изучаване на словообразователните процеси, прилагайки ономазиологичния подход към езиковия материал. Докулиловата теория е приложена за първи път у нас от Ив. Кочев в студията „Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име (Съпоставително изследване върху материал от три български говора)” (1971). Студията поставя началото на редица разработки, посветени на словообразуването в съвременните български народни говори. Методологичните принципи на словообразователен анализ се прилагат *успешно* и към писмените паметници от *различните времеви срезове* от историята на българския език (Мострова 2005, 2015; Перчеклийски 2008, 2011). Проучването следва теоретичните постановки за същността на словообразователната категория и словообразователния тип.

Източници на ексцерпация материал

Езиковият материал за това изследване е ексцерпиран от следните осем среднобългарски паметника: Врачанско евангелие (*ВЕ*), Иван-Александрово (Лондонско) четириевангелие (*ЛЕ*), Манасиева хроника (*Ман. хр.*), Патерик-скитски (*П*), Сборник от жития и слова (*СЖС*), Лесновски паренесис (*ЛП*), Бдински сборник (БД) и Софийски

песнивец или Песнивеца на цар Иван Александър (Пес). Сред тях има творби, които са превеждани или писани през XIV век, а има и такива, които са дошли от по-ранната традиция, но са преписани през XIV век. За по-обективен анализ и прецизни изводи са включени творби, обхващащи по-широко тематично и жанрово разнообразие. Ексерпираните ръкописи принадлежат към различни жанрово-композиционни структури, като представят част от официалната култова (жития, нравоучителни слова, патерични разкази) и официалната извънкултова литература (историографски произведения), изграждаща българското средновековно наследство от XIV в. Половината от тях са представители на търновския тип средновековни паметници: Лондонско евангелие, Манасиева хроника, Сборник от жития и слова, Песнивец, а другата половина са от нетърновски тип: Врачанско евангелие, Лесновски паренесис, Бдински сборник и Патерик.

Структура на дисертационния труд

Дисертацията се състои от увод (32 стр.), словообразователен анализ на десубстантивните названия (146 стр.), заключение (11 стр.), библиография (23 стр.), списък с лексикографските източници (1 стр.), приложение — обратен речник-индекс (8 стр.). Общият обем на работата обхваща 226 печатни страници.

II. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА **ПЪРВА ЧАСТ: УВОД**

Българският XIV век

XIV век в българската средновековна литература се счита за активен период, в който се осъществява интензивен културен и духовен подъем. През този период е създадена значителна по обем книжовна продукция, която *в общи линии следва зададените от по-стария период тенденции* (Петканова 2003: 487). Пишат се оригинални и преводни творби, които показват разнообразие в тематиката, стила и идейната насоченост. Водещо място заемат агиографските произведения, които включват следните литературни жанрове: жития, похвални слова; разкази за пренасяне на мощи; служби за светци, патерични разкази и др. Успоредно с религиозната книжнина се развива и светска, която обаче е доста по-ограничена.

Появяват се и исторически творби, при които също доминират преводните текстове (Гюзелев 1981: 25). Продължават да се преписват богослужебни книги, които са преведени в по-ранните векове.

С благословията на владетелския двор през XIV век възникват много нови просветни центрове. Основните книжовни огнища на територията на Второто българско царство са Търново и Видин, но значителна книжовна дейност се извършва и в много манастири, сред които по-важни са Килифаревският манастир, манастирът „Св. Атанасий Атонски”, Лесновският манастир. През XIV век голяма заслуга за развитието на българската книжовност имат светогорските манастири. С Атон са свързани голяма част от най-видните български книжовни дейци по това време, като Теодосий Търновски и Патриарх Евтимий (Милтенова 2008: 500 – 504).

Основно просветно средище по това време е Търновската книжовна школа. Нейната активна дейност обхваща времето от 1371 до 1393 г. и се свързва с най-видния ѝ представител Евтимий Търновски. В нея се осъществява засилен духовен подъем, развива се религиозно-философската мисъл, живописата, музиката и архитектурата. Представители на Търновската книжовна школа са плодовитите среднобългарски писатели Григорий Цамблак, Константин Костенечки, Киприан, Йоасаф Бдински и др. Дейността им се състои в преводи на гръцки оригинални религиозни текстове, както и на други произведения и компилации. Развитие получават историческата и повестувателната литература. Превеждат се хроники, създават се сборници с жития и проповеди. В жанрово отношение сред религиозните творби най-добре застъпена е агиографската литература. Евтимий предприема реформа, която се изразява в сближаването на жанровете житие и похвално слово и възникването на нов тип житийно-панегиричен модел (Иванова 1985: 696). Създава и нови поджанрове в химнографията, напр. молебният канон. Развива нов стилистичен похват, наречен „плетение словес”, който се характеризира с многобройни епитети, метафори, синоними и пр. (Иванова 1985: 696). През 80-те години на XIV век Евтимий Търновски извършва книжовноезикова правописна реформа, която засяга правописа, езика, стила и преводаческата техника на българската книжнина.

В края на XIV век България пада под османско робство и престава да съществува като самостоятелна държава. Настават тежки

икономически, социални и културни условия, които се отразяват и на развитието на книжовния живот. Унищожават се множество произведения, възникнали по времето на втория разцвет на българската култура.

Българската книжовна дейност обаче не престава. Поради сравнително по-благоприятните условия много книжовници основават литературни средища извън пределите на страната — в свободните околни държави — Сърбия, Румъния и Русия. Дори и в такива трудни обстоятелства, книжовната традиция продължава съществуването си, а заедно с това и бавното си, но постепенно развитие.

Класификация на среднобългарските писмени паметници

„Среднобългарски паметници наричаме българските книжовни произведения, произлезли през средния период на българския език; според това среднобългарски паметници ще бъдат всички български ръкописи, писани през XII, XIII, XIV в.” (Цонев 1984_а: 158). Според повечето езиковеди основна отличителна черта между старобългарските и среднобългарските паметници е употребата на носовите гласни и употребата на буквените знаци за двата ера. Базирайки се на взаимната замяна на ж и љ или употребата на само една носова гласна, Б. Цонев (1984_а) и К. Мирчев (1978) разграничават двуюсови и едноюсови паметници (Цонев 1984_а: 160 - 164). Това са основно ръкописите от XIV и началото на XV век.

Главната класификация на среднобългарските паметници се осъществява според употребата на графемите за голям и малък ер. Тяхното смесване започва още през старобългарския период (X - XI век), което показва, че изговорът на двата ера е изравнен (Цонев 1984_а: 165). За да се урегулира тази смесена употреба на еровете в различни книжовни центрове се въвеждат правила за тяхното писане. Западнобългарските книжовници приемат изписването само на един ер (в Охридско само ѣ, а в Злетовско само ъ). На изток книжовниците от Търновската книжовна школа залагат на старобългарската традиция, като запазват употребата на двата ера, но определят разграничаването им според фонетичната и морфологичната им функция (Пак там: 165). Основавайки се на тези различия при употребата на еровете лингвистите днес разграничават две групи

среднобългарски ръкописи: двуерови и едноерови (вж. Цонев 1984_а: 164 – 168).

На базата на езиково-стиловите им особености Дора Иванова-Мирчева (1987_б) разделя ръкописите от XIV век на паметници от търновски и паметници от нетърновски тип. Според нея търновските паметници притежават „един типичен език и стил, интензивно словотворчество, усилено калкиране от гръцки, постройка на изречението по гръцки образец, особен словоред, а заедно с всичко това и оригиналните творби, които се отличават с приповдигнатия тон и високата художественост на *плетение словесъ*”, а в нетърновските се открива еволюционен процес на навлизане на новите езикови граматични норми в книжовния език (Иванова-Мирчева 1987_б: 287).

Въпросът за словообразуването в българския език

Най-обстойно проучени в словообразователно отношение са *съвременният български книжовен език* (Леков 1958, Стоянов 1979, Балтова 1987, Радева 1991 и мн. др.) и *съвременните български диалекти* (Кочев 1971, Домусчиева 1992, Тетовска-Троева 1992, Л. Василева 2009, 2010, 2016; Сотирова-Милчева 2016 и мн. др.). Относително добре проучен е и *ранният новобългарски език* (Шимански 1968, Перчеклийски 2008).

Значително по-малко са проучванията, свързани със словообразователните процеси в исторически план. Сравнително добре проучено е именното словообразуване в *старобългарския език* (Мострова 1983; Цейтлин 1986; Ефимова 2006, Перчеклийски 2011; Петков 2015 и др.). Десубстантивни формации са разгледани в работите на А. Давидов (1991: 179 – 191), В. Ефимова (2006: 41 – 53, 69 – 85, 91 – 93, 102 – 106, 112 – 116, 138 – 150), Л. Перчеклийски (2011_б) и др.

На словообразователните процеси при съществителните имена в паметниците от *среднобългарския период* е отделено твърде малко място в лингвистичната литература. Основен изследовател на този период (и по-конкретно книжнината от XIV в.) е Т. Мострова. В дисертационния си труд „Съществителни от глаголна основа в паметници от XIV в.” (2005) тя прави словообразователен анализ на девербалните съществителни имена. В монографията си „Словообразователни тенденции в развитието на българския книжовен език през Средновековието (Кирило-Методиевите традиции

в паметници от XIV в.)” (2015) Мострова очертава основните словообразователни тенденции при простите и сложните девербални съществителни имена от този период. От същата авторка са публикувани още няколко статии, посветени на въпросите на девербалното словообразуване в паметници от XIV в. (Мострова 1987: 174 – 184; 1989: 52 – 58; 1992: 275 – 282; 1993/4: 302 – 311).

М. Спасова и П. Ковачева проучват в словообразователно отношение произведенията на книжовници от Търновската школа през XIV в. В монографията „Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак” (1999) Спасова разглежда сложните съществителни имена. В една своя статия Ковачева изследва абстрактните имена със суфикси *-остъ* и *-ота* в творбите на Евтимий и Григорий Цамблак (Ковачева 1980: 273 – 385). Друго нейно проучване пък е посветено на отглаголните съществителни имена с наставка *-ние* в Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак (Ковачева 1994: 363 – 367).

ВТОРА ЧАСТ: СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ДЕСУБСТАНТИВНИТЕ НАЗВАНИЯ

ИМЕНА ЗА ВЪРШИТЕЛИ НА ДЕЙСТВИЕ (NOMINA ACTORIS)

В основата на словообразователната категория *Nomina actoris* е легнала ономаσιологичната категория за носител на отношение към предмет. Някои автори обединяват тази категория с имената за производители на действие именно заради имплицитната процесуалност (Димитрова 1962). Терминът „вършители” на действие в българското езикознание е въведен от проф. Ив. Кочев (Кочев 1971: 125 – 126) като най-близък до чешкия, а и за да отдели формално изразената процесуалност при агентивните имена от скритата процесуалност при вършителските названия. Понякога между двете категории се пораждат различни по тип преливащи се отношения, което води до нееднозначна интерпретация на някои от названията (Кочев 1971: 126).

Словообразователното значение на имената от тази категория е ’някой (нещо), който (което) върши действие, свързано с предмета (или с абстрактното понятие) в мотивиращата основа’.

Категорията Имена за вършители на действие е една от най-богато представените сред наименованията с десубстантивна мотивация в изследваните паметници от XIV век. Включва предимно названия от лексико-семантичната група имена за лица, но се срещат и единични названия от други понятийни класове.

I. Названия с преливност на ономаσιологичните отношения

Голяма част от формациите в тази категория могат да се интерпретират нееднозначно. Преобладават формациите с преливаща се субстанциална (със скрита процесуалност) и процесуална мотивация (враждникъ, въпросникъ, клеветникъ, мѣстникъ, наставникъ, отровникъ, равотникъ, хѳульникъ, игрецъ, ловьць, стрѣльць, кръмилница, съвѣтница и др.). Срещат се също и имена с преливаща се субстанциална (със скрита, но подразбираща се процесуалност) и атрибутивна мотивация (вѣждникъ, западникъ, плѣнникъ, силникъ, слоуживникъ и др.), както и имена с тристранна интерпретация, стоящи на границата между словообразователните категории *Nomina actoris*, *Nomina agentis* и *Nomina attributiva* (грѣшникъ, длъжникъ, мѣченикъ, грѣшница, моученица).

II. Названия с непротиворечива интерпретация

Имена от мъжки род

1. Словообразователен тип със суфикс -(ъ)никъ

Наставката е много продуктивна в изследваните паметници от XIV век.

а) прости названия: конникъ (бранъ съставля съ елены по морю и по соухоу съ пѣшъцы и конники, и съ всѣкымъ оумышленымъ *Ман. хр.52; СЖС 203_{сп}* — 'този, който се придвижва на конь; конник'; корабникъ, мечникъ, плѣнѣжникъ, пѣтникъ, тръжникъ, жычникъ, вратникъ, соуличникъ, стадникъ и др.;

б) сложни образувания: доброконникъ, мѣднощитнокопаникъ, прѣвосъвѣтникъ, блговѣсѣдникъ.

Словообразователният формант -никъ е най-продуктивен в рамките на категорията *Nomina actoris*. Включва само наименования,

принадлежащи към лексико-граматичната група имена за лица. Преобладават простите образувания. Налице са примери със сложна мотивирана основа, при които в повечето случаи основният субстанциален признак (усложнен със скрита процесуалност) е доразвит с допълнителен атрибутивен признак.

2. Словообразователен тип със суфикс -арь

а) прости образувания: *ключарь* (влиязъ вратъ сжцимъ стго дѣомидѣа нж всихъ вѣлоперъ съ нъ нападаше на *ключарѣ* тоу сжцаго, скоро възбоуждаж его *Ман. хр. 326*) — 'този, който може да изработи ключъ, ключ; ключар'; *хлѣварь*, *чръварь*, *вратарь*, *рыбарь*, *овчарь*, *златарь*, *мытарь* и др.;

б) сложни образувания: *врътоградарь*.

Словообразователният тип с наставка -арь е по-слабо представен в количествено отношение от този с формант -никъ. Включва само имена, отнасящи се към ЛСГ имена на лица. Регистрирано е едно название със сложна мотивираща основа (*врътоградарь*).

3. Словообразователен тип със суфикс -ъць (-иць, -тъць)

а) прости образувания: *глоуъмъць* (съи гръцьи и смѣхотворцы и *глоуицы* оворожжеными *Ман. хр. 156*) — 'този, който се изиявява на *глоуъмъ*, сцена; артист'; *зѣдѣць*, *гладѣць*;

б) сложни образувания: *четвъртъовластѣць*, *владѣсловѣць*, *гладѣиновѣць*, *хѣдѣсловѣць* и др.

Този словообразователен тип е сравнително слабо представен. Реализиран е с няколко названия, принадлежащи към ЛСГ имена за лица. При изграждането му преобладават композитните образувания, при които второстепенният елемент усложнява вече сложното предметно-действено отношение при вършителските имена с допълнителен атрибутивен признак.

4. Словообразователен тип с наставка -чин

Прабългарската наставка -чин е сравнително непродуктивна в разглежданите паметници от XIV век: *кръмчии* (что рекъ, или что глѣ како вы нарекъ. ѡвца или пастыра. кораблѣнники ли, или *кръмчииа*.

оученикы или оучителъ СЖС 231_л) — 'този, който работи на кръма, кръмата и управлява кораба; кръмчия'; книгочии.

Имена от женски род

5. Словообразователен тип с формант -(н)ица

а) прости образувания: денница (тако шипокъ чръвленни сѣнце сѣнаше, тако вѣлоцвѣтнаа а҃галида съвѣтъше са денница Ман. хр. 6; П 37_л; Пес 241_{сп}) — 'звезда, която изгрява в началото на новия днь; денница, зорница'; корабница, чръвница, двьорница, страстница и др. С дериват -овница е оформено наименованието печаловница.

Категорията Имена за вършители на действие е една от най-богато представените сред наименованията с десубстантивна мотивация в изследваните паметници от XIV век. Включва предимно названия от лексико-семантичната група имена за лица, но се срещат и единични названия от други лексико-семантични групи. Преобладават имената от мъжки род, като в количествено отношение най-добре оформен е словообразователният тип с формант -никъ. Добре застъпени са също и типовете с наставки -аръ и -ъць. С ограничен брой формации е представен словообразователният тип с формант -чии. Облиците от женски род в тази категория са оформени с наставка -ница и нейният дериват -овница. Имена от среден род не са засвидетелствани в изследваните ръкописи.

Сред вършителските наименования преобладават еднокоренните формации. Композитните образувания също са характерни за категорията. Мотивиращите основи, към които се прибавят формантите, могат да бъдат съществителни от трите граматични рода, като по-голямата част от тях са конкретни имена.

При някои от вършителските названия е налице множественост на мотивацията. В повечето случаи тя е породена от различните модификации на процесуалното отношение. Поради това преобладаващата част от имената с нееднозначна интерпретация стоят на границата на категориите Nomina actoris и Nomina agentis.

В рамките на категорията Имена за вършители на действие е открита и двойка словообразователни синоними (вратникъ и вратаръ).

ИМЕНА ЗА НОСИТЕЛИ НА СУБСТАНЦИАЛНО ОТНОШЕНИЕ

Категорията Имена за носители на субстанциално отношение обхваща четири подкатегории: Имена по забележима част на предмет или лице; Имена за изразяване на принадлежност или собственост; Имена за изразяване на произход или материал, от който е съставен предметът и Имена за изразяване на сходство с предмет. Към нея са анализирани и формациите с тавтологичен суфикс.

Имена по забележима част на предмет или лице

„Имената от тази категория са образувани въз основа на назоваването на някаква изпъкваща, хвърляща се в очи част, която става представителна за предмета или лицето като цяло” (Кочев 1971: 140). Словообразователното им значение може да се определи като ’този (това, нещо), който (което) притежава някакъв забележим предмет, посочен в мотивиращата основа’.

В изследваните среднобългарски манускрипти тази подкатегория е относително слабо представена откъм примери.

Имена от мъжки род

1. Словообразователен тип с формант -никъ

Към този словообразователен тип са засвидетелствани само сложни образувания: *же(лѣ)зноѡдеждникъ* (*синахъ же шлѣнове и щитове зорѣхъ са· и вѣзюхъ облиставааше са соулицами· вѣхъ* *Убо тамо златошитници, вѣхъ тоулоносци· доброконници жежноѡдеждници· и вси желѣзноносци* *Ман. хр. 342*) — ’този, който е с желѣзна одежда, желязна дреха; броня’; *златошитникъ, четвороблговѣствникъ*.

Този словообразователен тип е слабо представен. Регистрирани са две имена от ЛСГ имена на лица и едно, представящо групата имена на предмети.

2. Словообразователен тип с формант -ъць

В тази подкатегория словообразователният тип със суфикс -ъць е сравнително слабо продуктивен. Представен е от композитни образувания, принадлежащи към лексико-семантичните групи имена

на лица, имена на предмети и имена на животни. При всички тях двукоренната основа е с главен компонент конкретно съществително: **тръ̀зъ̀жъ̀ицъ̀** — ’вила, която има **тръ̀е зъ̀жи**, три зъ̀ба; **тризъ̀бецъ̀**; **чръ̀норизъ̀ицъ̀**, **чръ̀норъ̀ножъ̀ицъ̀**.

3. Безсуфиксни образувания: **и́норогъ̀** — ’животно с **и́нъ̀**, един **рогъ̀**; **еднорогъ̀**, **злато̀стъ̀**, **вълъ̀мъ̀жъ̀жа**.

Имена от женски род

4. Словообразователен тип с формант -(н)ица

Словообразователният тип с наставка **-(н)ица** е слабо застъпен в изследваните ръкописи:

а) прости образувания: **вжъ̀сѣ̀ница/гжъ̀сѣ̀ница**, **цѣ̀ѣ̀ница**, **гръ̀лѣ̀ица**, **колѣ̀сница**;

б) сложни образувания: **чръ̀норизѣ̀ица**.

Имена от среден род

Към имената от среден род се отнасят единични формации, които не обособяват словообразователни типове. Те са образувани с наставките: **-ю̀**: **цѣ̀ѣ̀тѣ̀ю̀** и **-иво̀**: **сочиво̀**.

Подкатегорията е сравнително слабо представена в изследваните паметници. Включва наименования, принадлежащи към ЛСГ имена на лица, имена на предмети, имена на растения, имена на животни и имена на музикални инструменти.

Имена за изразяване на принадлежност или собственост

Тази подкатегория обединява формации от три групи: народностни названия, имена за принадлежност към организационна цялост и наименования за принадлежност към място, т.е. жителски имена (Кочев 1971: 141).

Словообразователното им значение би могло да се определи като ’този (това, нещо), който (което) притежава (принадлежи към) предмета, посочен в мотивиращата основа’ (Перчеклийски 2008: 84).

Народностните имена обхващат не само чистите етноними, но и названия, образувани от имена на прародители, основатели на племена и други подобни. Жителските наименования пък изразяват

местоживеенето на човека – град, географска област, планина и др. (Перчеклийски 2015а: 45). При много от формациите се забелязва преплитане между жителско и народностно название, тъй като в Античността и Ранното средновековие градът е едновременно и държава (империя), напр. Вавилон, Рим и т.н. Към подкатегорията *Имена за изразяване на принадлежност или собственост* се отнасят и образуванията, които са мотивирани от собствени имена на водачи на учения (арїѣ, савелинѣ), предмети/лица, принадлежащи на нещо/някаго (братоуѣдѣ, тоземьѣ) и др.

Имена от мъжки род

1. Словообразователен тип с наставката -инѣ (-ѣинѣ, -їинѣ)

Това е най-добре представеният словообразователен тип сред тези названия. Включва само еднокоренни образувания:

а) Народностни имена: арменинѣ, елинѣинѣ, куманинѣ, сръбѣинѣ.

Деривати: **-ѣанинѣ** (-анинѣ): асирианинѣ, їндїанинѣ, сирианинѣ, финикианинѣ и др.; **-ѣнинѣ**: агартѣнинѣ, вавѣлонѣнинѣ, македонѣнинѣ, теламонѣнинѣ и др.; **-ѣѣнинѣ**: исмалѣтѣнинѣ, исрѣлѣтинѣ.

б) Жителски имена: аѣнинѣ, илѣонинѣ, скинѣинѣ.

Деривати: **-ѣанинѣ** (-анинѣ): аргѣанинѣ, византианинѣ, ираклианинѣ, халдѣанинѣ и др.; **-ѣнинѣ**: александѣринѣ, идоѣлиѣанинѣ, искарѣиѣтѣнинѣ, самарѣнинѣ, скїѣтѣнинѣ и др.; **-ѣѣнинѣ**: моавѣтѣнинѣ, нисирѣтѣнинѣ, ѣезвѣитѣнинѣ.

в) Названия за принадлежност към дадено учение, носещо името на първоучителя: арїнѣ, савелинѣ.

Деривати: **-ѣанинѣ** (-анинѣ): иродѣанинѣ, христїанинѣ.

Словообразователният тип с наставка -инѣ е най-добре представен в количествено отношение сред имената за изразяване на принадлежност или собственост. Доста формации са реализирани и с неговите разширени варианти -ѣнинѣ, -ѣанинѣ и -ѣѣнинѣ. Много от обличията тук са засвидетелствани само в мн.ч., но „с увереност може да се предположи, че плуралните обличия с разширения -ѣан- или -ѣѣн- (троѣанѣ, халдѣанѣ; мидѣѣнѣ, коринѣѣнѣ и др.) в единствено число получават суфикс за единичност -инѣ” (Перчеклийски 2015б: 122).

2. Словообразователен тип със суфикс -никѣ

а) прости образувания: племенникъ (наросностно); градникъ, странникъ (жителски названия), клиросникъ, радникъ (изразяващи принадлежност към организационна цялост);

б) сложни образувания: едіноколенникъ, иноплеменникъ, инобѣрникъ и др.

Словообразователен тип с формант -никъ е представен от сравнително малко на брой формации. Повечето от наименованията изразяват народностна принадлежност. Типът включва както прости, така и композитни названия — всички от ЛСГ имена на лица.

3. Словообразователен тип със суфикс -ѣць (-ѣць)

В старобългарския период този суфикс не е характерен за образуване на народностно-жителски названия или пък на други имена, изразяващи принадлежност или собственост. Езиковият материал от писмените паметници през XIV век показва, че в края на среднобългарския период в българския книжовен език започват да се появяват и първите примери със суфикс -ѣць от тази подкатегория. За пръв път народностно-жителско наименование с наставка -ѣць е регистрирано във Влахо-българските грамоти от XV век (вж. Кочева 1968: 132). Словообразователният тип е представен от ограничен брой примери. Регистрирани са няколко названия от мъжки род, изразяващи лица, като едно от тях е реализирано с деривата -ѣнецъ: домачѣдыць, тоземьць, братѣнецъ.

4. Безсуфиксни формации

а) Народностни имена: влахъ, грѣкъ, елинъ/юлинъ, юден.

б) Жителски имена: ромѣи, скиѣтъ/скиѣфъ.

Засвидетелствано е едно название със сложна структура, изразяващо принадлежност към роднина: братѣучѣдъ.

Безсуфиксните образувания са сравнително добре представени в количествено отношение. Някои от названията са заети от гръцки или латински, което личи от основата им, напр. елинъ, грѣкъ и др. (Ефимова 2011: 24 – 26, 116 – 121; Перчеклийски 2015: 123).

5. Названия, засвидетелствани само в мн.ч., чиито сингулативни форми са неясни

Сред народностните и жителските имена се срещат и формации, които са засвидетелствани само в множествено число, а

сингулативната им форма е трудна за възстановяване. „На базата на старобългарския език можем да предположим, че в ед. ч. тези наименования получават реконструиран формант *-инъ* (отпада във формата за мн.ч.) или пък са безсуфиксни” (Перчеклийски 2015₆: 123). Може да се допусне, че при тези формации е налице междусуфиксна конкуренция, каквато има при названията *юдѣи* — *юдѣинъ*.

а) Народностни имена: *аваре* — **аваръ* или **аваринъ*; *евреи* — **евреинъ* или **евреи*, *печенѣгы* — **печенѣгъ* или **печенѣжинъ*, *роуси* — **роусъ* или **роусинъ* и др.

б) Жителски имена: *арави* — **аравъ* или **аравинъ*, *кары* — **каръ* или **каринъ*, *тирѡне* — **тиронъ* или **тиронинъ*, *халдѣе* — **халдѣи* или **халдѣинъ* и др.

Единични формации са регистрирани с наставките *-ѣи* (*садоуѣи*) и *-итъ* (*левитъ*).

Имена от женски род

6. Словообразователен тип с наставка -ка

Суфикс *-(ъ)ка* не е характерен за образуването на феминални народностни и жителски имена в старобългарския период. Вероятно среднобългарският период е времето, в което формантът *-ка* разширява своите функции и започва да означава както етноними, така и жителски названия, които са семантично доста близки. Разширението на употребата му трябва да се търси в налагането на новобългарското начало като основа на създаващия се през XIX век български национален книжовен език.

Към този словообразователен тип са регистрирани две наименования, оформени с дериватите: *-ѣнка*: *хрѣтїѣнка* и *-инка*: *ѣинка*.

7. Словообразователен тип със суфикс -ѣни

Представители на този словообразователен тип са две жителски наименования: *самарѣнѣни* и *ханаанѣни*.

Имена за изразяване на произход или материал, от който е съставен предметът

„Общото словообразователно значение може да бъде определено като 'този (това, нещо), който (което) по произход е от (е направен от) предмета, посочен в мотивиращата основа'" (Переклийски 2008: 86).

Имена от мъжки род

1. Словообразователен тип с наставка -(ъ)(н)икъ

Имената от мъжки род за тази субкатегория са реализирани със суфикс -никъ, който е слабо продуктивен. Всички формации са прости и означават имена на предмети: скъдѣлникъ, златикъ, златникъ, сребръникъ съборникъ.

Единичен случай е засвидетелстван с наставка -ъць: пѣснивьць.

Имена от женски род

3. Словообразователен тип с наставка -(н)ица

Към този словообразователен тип са регистрирани само прости конкретни съществителни имена: плащница, рогозница, мѣдница, сѣдница, сребръница. С дериват -ѣница са реализирани названията власѣница и стѣклѣница.

4. Словообразователен тип със суфикс -ина

Тук са засвидетелствани две наименования от ЛСГ имена на предмети: паучина и рогозина, а с дериват -ичина е оформено названието крътичина.

От *среден род* за разглежданата подкатегория е регистрирано само едно название образувано с наставка -ице: крътице.

Субкатегорията е относително добре представена в разглежданите среднобългарски паметници. Всички регистрирани названия са прости производни съществителни. Преобладават мотивиращите основи на еднокоренни съществителни с конкретно значение, но се срещат и облици с абстрактна произвеждаща дума (съборникъ).

Имена за изразяване на сходство

Производните думи в тази подкатегория се образуват „на базата на някакво сходство (физическо, духовно, функционално и т.н.)

между именуемия предмет (лице) и субстанцията, с която се свързва приликата” (Перчеклийски 2008: 87).

Имена от мъжки род

1. Словообразователен тип със суфикс -ъць (-иць)

Названията от тази група са еднокоренни формации, повечето от които в лексико-семантично отношение изразяват имена на растения: влъчиць, рожьць, Ушатъць и др.

Имена от женски род

2. Словообразователен тип със суфикс -ина

Към този словообразователен тип са регистрирани две названия, едното от които е с разширение -ичина: гавины, годовичинѣ.

3. Словообразователен тип със суфикс -ица

Типът включва само прости конкретни съществителни имена: ножица, оулица, мышьца.

Към имената от женски род единични случаи са засвидетелствани с наставките: -изна: главизна, и -ia (*-jā): госпожда, пещера.

Имената от *среден род* са представени от две названия с различни суфикси, които не обособяват отчетливи словообразователни типове. Те се образуват с формантите: -ие: оустие и -ъце: срѣдце.

Имена, образувани с тавтологичен суфикс

Добавянето на наставката „не привнася нищо ново в смислово отношение, а само разширява формата на думата. Новото название започва да функционира в езика като лексикален дублет (абсолютен синоним) на старото” (Перчеклийски 2008: 88) .

При имената от *мъжки род* са засвидетелствани единични формации със следните суфикси: **-(ъ)никъ**: сѣпѣрникомъ (сѣпѣръ „неприятел, противник, враг” = сѣпѣрникъ); **-ило**: крѣмилило (крѣма „кърма, задната част на кораб” = крѣмилило); **-ѣпъ**: врьтѣпъ (врьтъ „градина” = врьтѣпъ); **-аръ**: дреугаръ (дрѣугъ „приятел” = дреугаръ); **-ъць**: гръньць (грѣньъ „котел за рафиниране до получаване на метали”

= гърънъць). С разширената наставка **-ининъ** е образувано названието **стактининъ** (стактъ „стакти, вид клей от дърветата, дървесна смирна” = **стактининъ**).

При имената от *женски род* са засвидетелствани названия със следните тавтологични суфикси **-ина**: година (годъ „час, време” = година), доупина (доупа „кухина, дупка” = доупина), ладина (ладъ „лодка” = ладина) и др.; **-(н)ица**: владница (владъ „брътвеж, празнословие ” = владница), вдовица (въдова „вдовица” = въдовица), лисица (лисъ „лисица” = лисица), срачица (срака „горна дреха, плащ ” = срачица), смоковница (смокъва „смокия” = смоковница) и др., а с деривата **-ѣница** е оформено наименованието **сестрѣница** (сестра „сестра” = сестрѣница).

Примери от *среден род* също не липсват. Наставките, с които се разширяват основите, са **-ище**: **ѡвитѣлище** (ѡвитѣль „жилище, дом” = **ѡвитѣлище**), **скровище** (съкровъ „скривалище” = **скровище**), **сонъище** (сънъмъ „събор, общност ” = **сонъище**) и **-ие**: **вреніе** (врѣна „кал, пръст” = **вреніе**), **подрѡужиѣ** (подрѡуга „жена, съпруга, другарка” = **подрѡужиѣ**).

Всички наименования са с проста словообразователна структура, като добавеният суфикс разширява формата основно на конкретни съществителни, по-рядко на имена с отвлечено значение.

Категорията *Имена за носители на субстанциално отношение* (с четирите си подкатегории) като цяло е богато представена в проучваните паметници от XIV век. Преобладаващата част от регистрираните формации са прости образувания, но се срещат и доста названия със сложна структура. В количествено отношение най-добре представени са имената от *мъжки род*. Анализираните облици принадлежат към различни лексико-семантични групи: основно имена на лица, но също и имена на растения, имена на предмети и др. Случаите с нееднозначно тълкуване са доста ограничени за тази словообразователна категория. Част от формациите от мъжки и женски род образуват родови двойки, поради което могат да бъдат отнесени и към категорията на двоичните имена (**самарѣнинъ** — **самарѣнины**; **христїанинъ** — **христїанька**; **ѣлинъ** — **ѣлинка**).

Някои от названията са словообразователни синоними, т.е. техните суфикси са в отношение на конкурентна употреба: *скинтинъ* — *скитъ*, *златикъ* — *златица*, *сребърникъ* — *сребърница* и др.

ИМЕНА НА СРЕДСТВА ЗА ДЕЙСТВИЕ (NOMINA INSTRUMENTI)

Словообразователната категория *Имена за средства за действие* е обусловена от ономасиологичната категория за *целенасоченост* на процесуалното отношение (Dokulil 1962: 197). Словообразователното значение на тези имена може да се изведе като 'това, което служи за извършване на *действието* (върху *предмета* / за придаване на някакво *качество*), посочено в мотивиращата основа'.

Като цяло категорията на инструменталните имена е слабо представена в изследвания период.

I. Названия с нееднозначна интерпретация

Към тази група се отнасят имена, преливащи между категориите *Nomina instrumenti* и *Nomina loci*. Преливността при тях е породена от идеята за целенасоченост, която е вплетена в ономасиологичното отношение и на двете словообразователни категории. Такива са *жрътъвникъ* (привѣгша къ цркви матери възможных отроковицъ, ѿтрѣгошъ ѿ жрътъвника вгоре страшнаго Ман. хр. 261; П 134„; СЖС 166„) — 'място, където се принася жрътва, жрътва; жертвеник' (n. loci) или 'нещо, върху което се принася жрътва, жрътва' (n. instrumenti); *трѣвникъ* и *дрѣвникъ*.

II. Названия с непротиворечива интерпретация

Имена от мъжки род

1. Словообразователен тип с формант *-никъ*

Суфиксът не е особено продуктивен за образуване на инструментални имена в изследвания период. Регистрирани са две наименования с проста словообразователна структура: *ржчникъ*, *сѣкѣчникъ* и единично название със суфикс *-(ѣ)нь*: *прѣстень*.

Имена от женски род

2. Словообразователен тип с формант -(н)ица

Имената от женски род са представени от словообразователния тип с формант -(н)ица, който е сравнително слабо очертан. Включва само названия с проста словообразователна структура: ножница, ръчница, ждица. С дериват **-ѣница** е реализирано названието **мышцѣница**. С разширената наставка **-лица** е оформено названието **пръслица**. Изолирани примери при имената от женски род са засвидетелствани със суфиксите: **-ка**: **гозѣка**; **-ина**: **маслина**; **-ѣ**: **вечѣра**

Имена от среден род

3. Словообразователен тип с формант -ило

Представителите на този словообразователен тип са оформени с разширената наставка **-ило**. Две от тях изразяват конкретни съществителни имена: **вѣтрило**, **солило**, а останалите две са абстрактни понятия: **свѣтило**¹, **мѣрило**². Изолиран пример е регистриран с формант **-ище**: **сырище**.

Словообразователната категория *Имена за средства за действие* е относително слабо представена в изследваните ръкописи от XIV в. Прави впечатление, че повечето от формациите в тази категория са реализирани с наставки, който са по-характерни за други словообразователни категории. Названията са прости, предимно конкретни съществителни имена от трите граматични рода.

ИМЕНА ЗА МЕСТА (NOMINA LOCI)

¹ Обликът може да бъде определен и като 'нещо, с което **свѣтитъ сѧ**, се свети' – с процесуално-целеви мотив. И в двата случая названието остава в рамките на категорията *Nomina instrumenti*, тъй като имената на средства за действие се обединяват главно въз основа на ономазиологичния базис.

² Названието може да се разглежда и като девербално мотивирано: 'нещо, с което **мѣритъ сѧ**, се мери', но пак остава в рамките на категорията на инструменталните имена.

В основата на словообразователната категория *Nomina loci* е залегнала ономаσιологичната категория за отношение към място (Dokulil 1962: 198). Въпреки комплексния си характер, обединяващото звено при имената за места е целенасочеността, която е свързана с някакво действие. Общото словообразователно значение на *nomina loci* може да се определи като: 'място за извършване на действие (върху предмет)' или 'място, където нещо съществува' или 'място, определено от някакво обстоятелство' (Dokulil 1967: 435; Кочев 1971: 156).

I. Названия с нееднозначна интерпретация

Преливността при тези примери е породена от идеята за място, която е присъща за словообразователните категории *Nomina loci* и *Nomina collectiva*. С такава двойна ориентация е названието *садникъ* — 'място за отглеждане на *садове*, растения; градина' (*nomen loci*) или като 'място, където има много *садове*, растения' (*nomen collectiva*).

II. Названия с непротиворечива интерпретация

Имена от мъжки род

1. Словообразователен тип с наставка -никъ

Локалните имена с този формант са представени от две на брой прости образувания: *ръвникъ* — 'изкопано място, *ровъ* за пълнене с вода; кладенец' и *овощникъ*.

2. Безсуфиксни образувания

Към тази група са засвидетелствани две названия със сложна словообразователна структура: *врѣтоградъ* и *виноградъ*.

С наставката *-щъ* е оформено единичното название *кладѣщъ*.

Имена от женски род

2. Словообразователен тип с наставка -ница

Названията за места от женски род са представени само от словообразователния тип с формант *-ница*, който е добре застъпен в разглежданите манускрипти. В него се включват само формации с проста словообразователна структура: *гостница*, *гробница*, *подница*, *сокалница*, *магѣрница*, *хлѣбарница*, *мѣѣтница*, *житнѣца*, *постница*,

млѣчалница и др. С разширения вариант -ѣница е реализирано названието врачѣница.

Имена от среден род

3. Словообразователен тип с наставка -ище

Най-типичната наставка за образуване на имена за места е наследена още от праславянски и „представлява разширение на изходното -isko (*-isk-jo)” (Шатковски 1987: 233). Локалните названия от среден род са добре представени в изследваните текстове: гниѣище, сѣдище, капище, позорище, покоище, тризніище, трѣбище и др. С разширената наставка -овище е засвидетелстван обликът трѣговище. С дериват -илище е реализирано композитното наименование нищокръмилище.

Засвидетелстван е и единичен облик с формант -ство: отѣчѣство.

Наименованията от категорията на локалните имена са преобладаващо прости. Мотивиращите им основи са предимно непроизводни, но се срещат и примери, образувани от производни съществителни имена (ковачница, сокачница, хлѣварница и др.). Преобладават облиците с изходни думи на конкретни субстантиви от мъжки род, но не липсват и такива с основи на абстрактни понятия (млѣчалница, покоище). Композитните образувания са малобройни за тази категория. Засвидетелствани са три сложни формации, като две от тях са образувани безсуфиксно, а една е оформена с дериват -илище.

МОДИФИКАЦИОННИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИ КАТЕГОРИИ

УМАЛИТЕЛНИ И ХИПОКОРИСТИЧНИ ИМЕНА (NOMINA DEMINUTIVA ET MELIORATIVA)

Словообразователната категория Nomina deminutiva et meliorativa изразява представата за малки и млади същества и предмети. Към тях винаги съществува и емоционално отношение (почесто гальовно, отколкото негативно), което води до обединяването

им с мелиоративните имена (Бело 2003: 45). Умалителните и хипокористичните имена са модификационни образувания, защото основното значение на мотивиращата дума не се променя, а с добавянето на форманта тя само получава допълнителна експресивност.

I. УМАЛИТЕЛНО-ГАЛЪОВНИ ИМЕНА

Имена от мъжки род

1. Словообразователен тип със суфикс -ѝць (-ѝць)

По принцип умалителните имена от мъжки род днес се образуват най-често с прибавянето на суфикс -ѝц (вж. Наумова 1905; Бело 2003). Чрез него се образуват деминутивни названия още в старобългарския език (вж. Перчеклийски 2011₆), а представеният анализ в работата показва, че е характерен и за последното столетие на среднобългарския период. Следователно формант -ѝць (-ѝць) се използва за образуване на умалително-гальовни имена през всички периоди в историята на езика. Лексико-семантичните групи, които изразяват тези имена, са разнообразни – имена на предмети, имена на растения, имена на музикални инструменти, части от тялото и др.

а) Предимно умалителни названия: **ковчеѝць** – 'малък **ковчѝгѝ**; **ковчеѝ**'; **сѝчеѝць**, **тѝмпаниѝць**, **градѝць**, **гребѝньѝць**, **островѝць**. Към словообразователния тип е засвидетелствано единично деминутивно образувание, изразяващо абстрактно понятие: **пѝнеѝць** – 'малка **пѝна**, мъка, страдание'.

б) Преобладаващо гальовни наименования: **цвѝтѝць(ѝ)**, **сѝсьѝць**.

Единичен случай е регистриран с наставка -ѝць: **кораблиѝць**.

Имена от женски род

2. Словообразователен тип със суфикс -(ѝн)ица

Словообразователният тип със суфикс -(ѝн)ица е сравнително добре представен сред деминутивните имена от женски род в изследваните писмени паметници. Включва само прости наименования, принадлежащи към тематичните кръгове имена на животни и имена на предмети.

а) Предимно умалителни имена: кошница, дъш'чица³, мѣшица,⁴ сквожница.

б) Преобладаващо гальовни наименования: кроу'пица, рывица, агница.

3. Словообразователен тип със суфикс -ка:

а) Предимно умалителни имена: клѣтъка, колика.

б) Преобладаващо гальовни наименования: сиротка.

Имена от среден род

4. Словообразователен тип с наставка -ѣцѣ

Суфикс -ѣцѣ е единственият, с който се образуват умалителни имена от среден род в разглежданите манускрипти.

а) Предимно умалителни имена: ѡкнѣцѣ — 'малко окно; прозорче';

б) Преобладаващо гальовни наименования: агнѣцѣ, чждѣцѣ.

II. НАЗВАНИЯ ЗА МАЛКИ (И МЛАДИ) СЪЩЕСТВА И СЪЩНОСТИ

Към категорията на деминутивните имена се отнасят и названията на млади и малки лица и животни, малки предмети (същности). Те не са същински деминутиви, защото нямат неутрален корелат, но „при тях вече е започнал процесът на лексикализация и образуват единство въз основа на семантични и словообразователни показатели” (Кочев 1971: 173).

Имена от мъжки род

1. Словообразователен тип със суфикс -ѣцѣ (-ѣцѣ)

Типът с наставка -ѣцѣ е изграден от малко на брой названия, изразяващи тематичния кръг имена на животни: агнѣцѣ, жрѣвѣцѣ, телѣцѣ, щѣнѣцѣ. С дериват -ѣнѣцѣ е реализиран единичният облик п(ѣ)тѣн(ѣ)цѣ.

2. Словообразователен тип със суфикс -ицѣ

³ В широк смисъл названията кошница и дъш'чица могат да се разглеждат и като инструментални.

⁴ Вокалът ѣ в засвидетелстваното название се дължи на друга степен на коренната гласна (БЕР IV: 353).

С помощта на тази наставка в старобългарски език се образуват съществителни имена от мъжки род за означаване на млади същества (Граматака 1991). Тя е основна сред имената от мъжки род, с която се образуват названия на малките на животни и хора и в среднобългарския период. Типът обхваща само прости наименования: козлищъ, отрочищъ, гръличищъ, птищъ, дѣтищъ. С дериватите -ичищъ и -евичищъ са оформени названията: равичищъ, ворличищъ, сестричищъ, и пастыревичищъ.

Имена от среден род

3. Словообразователен тип със суфикс -а

С този формант най-често се означават имена на малки и млади животни и хора, без да се конкретизира пол и възраст (Цейтлин 1986: 130). Той е добре изразен в количествено отношение сред разглежданите текстове. Включва формации от ЛСГ имена на животни и само един пример от понятийния клас имена на лица: вноуча, всла, отроча, козла, овча, птенца, жрѣвж и др.

Категорията Nomina diminutiva et meliorativa, обединена с имената за малки и млади същества и същности, е една от най-добре представените модификационни категории в изследваните текстове от среднобългарския период. Засвидетелстваните формации се разпределят в широк кръг лексико-семантични групи: имена на животни, имена на предмети, на лица, на музикални инструменти, на растения, на части от тялото. Откриват се и словообразователни синоними (отрочищъ и отроча; агна и агньць; козла и козлищъ).

Някои от названията представляват словообразователни хибриди. Те са съставени от чуждоезикова основа и домашен формант (Сотирова-Милчева 2016). Такива са например облиците коравлицъ и колибка.

УВЕЛИЧИТЕЛНИ И НЕОДОБРИТЕЛНИ НАЗВАНИЯ (NOMINA AUGMENTATIVA ET PEJORATIVA)

Увеличителността при съществителните имена е свързана с представата за големи същества и предмети, като почти винаги е придружена от някаква емоционална окраска (вж. Наумова 1905). В повечето случаи тя е предимно негативна, което дава основание

увеличителните и пейоративните названия да бъдат обединявани в една обща категория (Кочев 1971:174).

I. Названия с нееднозначна интерпретация

Тук се отнасят имената, преливащи между категориите *Nomina augmentativa et pejorativa* и *Nomina loci*. Суфикс **-ице** е типичен формант за образуване на съществителни имена от категорията Имена за места. Тъй като той е основен и при оформянето на аугментативни и пейоративни названия, някои от формациите, образувани с него, стоят на границата между двете категории: **съворице** — 'място, където се провежда **съворъ**'; Синедрион, висш религиозен съвет' (n. loci) или 'голям **съворъ**' (n.augmentativa). Същото важи и за названието **сънлице**.

II. Названия с непротиворечива интерпретация

Имена от мъжки род

Сред названията от мъжки род е засвидетелстван единичен облик със суфикс **-ъкъ**, който е с предимно аугментативен характер: **листокъ** — 'увеличително от **листъ**, **лист**'.

Имена от среден род

1. Словообразователен тип със суфикс -ице:

а) Предимно увеличителни имена: **градице**, **тръжице**.

б) Преобладаващо неодобрителни названия: **ржвице**, **прътице**, **цръквице**.

Словообразователната категория на *увеличителните и неодобрителните названия* е сравнително слабо представена в текстовете от последното столетие на среднобългарския период. Всички облици са с проста словообразователна структура и семантично изразяват понятия от неживата природа. Засвидетелствани са както предимно аугментативни, така и предимно пейоративни названия.

СЪБИРАТЕЛНИ И ЕДИНИЧНИ ИМЕНА (NOMINA COLLECTIVA ET SINGULATIVA)

„Събирателните съществителни означават множество от еднородни предмети, възпремани като цялост” (Радева 1991: 154). В тази работа се анализират *словообразователните колективни имена*, т.е. тези, които са образувани от основна форма за ед.ч. и добавен към нея модифициращ формант за изразяване на събирателност (Кочев 1971: 167).

В много от случаите може да възникне преливност на колективните названия в категорията на имената за места, например при обличите *лoзи*, *дръквиe*, *връктиe*, *овoщиe* и др. Нееднозначната интерпретация при тях се поражда от еднаквия ономасиологичен базис – в единия случай могат да се тълкуват като ’място, където има много *лoзи*, *дръквиcа*, *връкти*, *овoщи*’ (п. *collectiva*), а в другия – като ’място, насадено с *лoзи*, *дръквиcа*, *връкти*, *овoщи*’ (п. *loci*). Поради липсата на целенасоченост в ономасиологичните отношения, която е характерна за локалните названия, в тази работа подобни наименования ще бъдат включени в категорията на събирателните имена.

1. КОЛЕКТИВНИ ИМЕНА

Имена от женски род

1.1. Словообразователен тип със суфикс **-ина**

Словообразователният тип с формант **-ина** е слабо продуктивен за колективните имена от женски род: *дръжина*, *скотина*. Изолирани примери са образувани с формантите: **-иa**: *стража* и **-ска**: *войска*.

Имена от среден род

1.2. Словообразователен тип с наставка **-ые (-їе, -иє, -иє, -їе)**

В старобългарския език това е най-продуктивният суфикс, изразяващ събирателност (Петров 2014.: 105). Това важи и за разглежданите ръкописи от среднобългарския период. Формациите са еднокоренни и изразяват множество от растения или животни, а по-рядко лица: *връктиє*, *дръвиє*, *джвиє*, *звѣрьїє*, *зѣлїє*, *камениє*, *листвиє*, *рогозїє*, *стѣклиє*, *трoүпиє*, *тръниє*, *пaгoдицїє* и др.

Изолиран случай е регистриран с наставка **-ство**: *войнство*.

2. НАЗВАНИЯ ЗА ЕДИНИЧНИ ПРЕДМЕТИ

Наименованията за единични предмети се оформят чрез прибавянето на наставка за единичност към основата на думата и означават 'един от предметите (или лицата) в множеството'.

Имена от мъжки род

2.1. Словообразователен тип със суфикс -инъ

Основен суфикс за изразяване на единичност при имената за лица от мъжки род е -инъ: волѣѣинъ, людинъ, поганинъ. Самостоятелно название е регистрирано със суфикс -ѣлъ: плѣвѣлъ. Включва само прости формации, принадлежащи към ЛСГ имена за лица, а един от обличите изразява семантичната група имена на растения.

Имена от женски род

2.2. Словообразователен тип със суфикс -ка

Сингулативните имена от женски род са оформени със суфикс -ка, който е представен от малко на брой примери. Регистрираните обличия, изразяващи лице и растение, са прости: волѣарка, зѣлка.

Категорията на *събирателните и единичните имена* е сравнително добре представена в разглежданите паметници от среднобългарския период. Сред засвидетелстваните обличия няма имена от мъжки род, а названията от женски род са ограничени. Най-многобройна е групата на колективните имена от среден род, като най-силно изразен е словообразователният тип с наставка -ѣ.

ДВОИЧНИ ИМЕНА (NOMINA MOTA)

Категорията на двоичните имена се обуславя от разликата в биологичния род на живите същества, т.е. родовите двойки са присъщи само за лицата и животните. От гледна точка на словообразуването двоичните имена се разглеждат като отделни единици със самостоятелна ономаσιологична характеристика

I. Наименования, при които мъжколичната формация е основа, към която се присъединява феминалният формант

При този вид названия „мъжкото име се превръща в основа, към която се добавя феминалният формант” (Кочев, Домусчиева 1997//98: 48; вж. също Радева 1991: 152), който леко модифицира основното лексико-стилистично значение.

1. Междинни словообразователни формации

Към този подтип се отнасят названия, при които наставката за женски род се прибавя към формата за мъжки род *след нулевото окончание* (-∅). Тъй като единият от облиците е образуван чрез морфологично окончание (най-често -∅ за м.р.⁵), а другият – със словообразователен формант, „тук си дават среща чисто словообразователни модели с морфологични”, поради което тези чифтни имена се определят като „междинни” словообразователни формации (Перчеклийски 2008: 180).

1.1. Феминални названия, образувани с наставка -(н)ица:

вълкът — вълчица, голъбът — голъбчица, деспотът — деспотица, кралъ — кралица, лъвъ — лъвичица, съпръжгъ съпръжжнича и др. Налице е един пример, при който феминалното название е регистрирано с разширената наставка -овица: отрокъ — отроковица.

1.2. Феминални имена, образувани с наставка -ыни: рабъ — рабыни.

1.3. Феминални имена, образувани с наставка -ка: елинъ — елинка.

Чифтните имена от междиен тип са добре представени. Основна роля тук е отредена на наставка -(н)ица. Тя се прибавя към производни и непроизводни маскулинни основи, някои от които са чуждоезикови заемки, напр. цѣсаръ, кралъ и деспотъ. Названията принадлежат към ЛСГ имена на лица и имена на животни.

2. Корелати, при които феминалният суфикс се прибавя към маскулинния формант

При този вид чифтни имена женсколичният формант се добавя към суфикса на производното мъжко име. Тъй като феминалният

⁵ В среднобългарската епоха краесловният ер няма звукова стойност и се пише само по традиция.

облик съдържа в себе си цялата мъжколична форма (заедно с наставката), новообразуваното название може да се разглежда като десубстантивно и така да се отнесе към категорията на двоичните имена, въпреки че някои от наименованията могат да бъдат многостранно мотивирани и да стоят на границата и с други словообразователни категории.

2.1. Феминални наименования, образувани с наставка - (н)ица

Засвидетелствани са названия, при които женсколичният формант се добавя към маскулинни облици, оформени със следните наставки:

-ика: владика — владичица; -аръ: вратаръ — вратарница; -тель: д'ѣлател — д'ѣлателница, родителъ — родителница, слоужителъ — слоужителница, оучителъ — оучителница; -ан: ходатан — ходатаница.

При голяма част от включените тук формации е налице преливност на ономаσιологичните отношения. Например двоичните названия слоужителъ — слоужителница могат да се отнесат и към категорията Имена за производители на действие със словообразователното значение 'този/тази, който/която слоужитъ', слугува на някого', при което се получава и преразпределение на словообразователните компоненти: слоуж-ителъ и слоуж-ителница. Това важи и за двойките д'ѣлателъ — д'ѣлателница, родителъ — родителница, владика — владичица и др. Според ономаσιологичната си мотивация както мъжколичното, така и феминалното название от двойката вратаръ — вратарница могат да се разглеждат и като представители на категорията Имена за вършители на действие — 'този/тази, който/която стои на врата(та)'.

II. Названия, при които формантите на двата корелата се свързват с неутрална основа

Този вид чифтни названия могат да се възприемат като чисти словообразователни формации, тъй като „названията се образуват независимо едно от друго” (Перчеклийски 2008: 183). При тях формантите се свързват направо със словообразователната основа,

която от съвременно гледище е „неутрална” (Кочев, Домусчиева 1997/98: 51).

1. Корелативна двойка -(н)икъ//-(н)ица: безаконникъ — безаконница, влѣдникъ — влѣдница, грѣшникъ — грѣшница, двѣр'никъ — двѣр'ница, корабникъ — корабница, помощникъ — помощница, съпрѣжникъ — съпрѣжница съродникъ — съродница и др. С разширените наставки -ѣникъ/-ѣница⁶ са образувани имената от родовата двойка: мѣченикъ — мѣченица.

За облиците, образувани с наставките -(н)икъ и -(н)ица, е характерна преливност между няколко словообразователни категории, породена от многостранност в ономаσιологичната мотивация. Въз основа на ономаσιологичния признак някои от названията преливат в категорията на вършителските имена, напр. двѣр'никъ — двѣрница, корабник — корабница, помощникъ — помощница и др. Формациите безаконникъ — безаконница се отнасят и към категорията на префиксните образувания от смесен тип ('този/тази, който/която живее без законъ, не се съобразява със закона').

Много от примерите могат да бъдат тристранно мотивирани: влѣдникъ — влѣдница и страстникъ — страстница. Тези двойки освен към двоичните имена, могат да бъдат и десубстантивно и деадективно мотивирани, поради което преливат съответно в категориите *Nomina actoris* и *Nomina attributiva*.

При някои от названията е налице четиристранна мотивация: грѣшникъ — грѣшница, мѣченикъ — мѣченица. Като корелативни модификационни образувания те се отнасят към двоичните имена, но въз основа на ономаσιологичната си мотивираност могат да се причислят към категориите *Nomina actoris*, *Nomina agentis* и *Nomina attributiva*.

2. Корелативна двойка -(н)инъ//-(н)ыни: самаранинъ — самараныни.

⁶ Разширението на наставките в тази корелативна двойка е резултат от изсяняването на малкия ер в състава на форманта в ѣ, докато при останалите примери той е отпаднал.

3. Корелативна двойка **-ъць//-ица**: агньць — агница, чръноризьць — чръноризица.

4. Корелативна двойка **-ителъ//-илиница**: крѣмителъ — крѣмилиница.

5. Корелативна двойка **-инъ//-ка**: христїанинъ — хрѣтїанка, волѣрїнъ — волтарка.

6. Корелативна двойка **-инъ//-ѧ** (*-ja): господин — госпожда.

7. Корелативна двойка **-ьнь//-ьца**: швьнь — швца.

Имената от среден род имат неутрална характеристика в словосъчетания от рода на *мъжко врабче* — *женско врабче*, но в някои случаи (макар и доста рядко) те могат семантично да поемат функциите на мъжкото название и така да образуват родова двойка с облик от женски род (Кочев, Домусчиева 1997/98: 47), напр. *магаре* — *магарица*. В изследваните ръкописи от XIV век е засвидетелствана корелативната двойка *коуча* — *коучка*. Наименованието *коуча* е от среден род, но тъй като с тази основа не се образува морфологически мъжки корелат, то е поело неговата функция (Кочев, Домусчиева 1997/98: 52). В този случай женсколичното название е образувано с формант *-ка*.

Категорията на *двоичните имена* е сравнително добре представена в изследваните среднобългарски паметници. Наименованията са образувани от прости основи и принадлежат към лексико-семантичните групи имена за лица и имена на животни. Някои от облиците, които са мотивирани от неутрална основа, са хибридни образувания, т.е. при тях е налице чуждоезикова основа (най-вече от гръцки език) и добавен към нея български словообразователен формант, напр. *христїанинъ* — *христїанка*⁷. Същото се отнася и за корелативните двойки, при които мъжколичното название се включва изцяло в женсколичното. Тук някои от мотивиращите маскулинни облици функционират като заемки в българската лексикална система, а феминалните им съответници са

⁷ Названията са разгледани като българо-гръцки хибридни формации (*nomina mota*) в дисертацията на Н. Сотирова-Милчева „Българо-гръцки лексикални хибриди (Съществителни имена). Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“, Благоевград, 2017, с. 131.

хибриди, напр. дѣспотѣ — дѣспот-ица, цѣсарѣ — цѣсар-ица, кралѣ — крал-ица, елинѣ — елин-ка и др.

ПРЕФИКСНИ ОБРАЗОВАНИЯ

А. ПРЕФИКСНИ ОБРАЗОВАНИЯ ОТ ЧИСТ ТИП

Формациите от *чист тип* са префиксно-конверсиални структури, тъй като добавената представка само видоизменя лексикалното значение на вече съществуващата дума в езика. Префиксът е самостоятелен словообразователен формант, който се добавя вдясно от производната основа, без да предизвиква промени в нейната структура (Радева 1991: 68). Следователно префиксните имена от чист тип са носители на модификационни отношения.

І. Названия с нееднозначна интерпретация

Тъй като в синхронното словообразуване една формация може да бъде обусловена от различни от морфологично гледище основи, често се наблюдава нееднозначна интерпретация на някои названия. Поради това голяма част от анализираните в тази подкатегория формации стоят на границата с други словообразователни категории. Например преливност на ономасиологичните отношения е налице в тълкуването на формациите **невѣрникѣ** и **възлюбленникѣ**. Освен като префиксни образования от чист тип, обусловени съответно от **вѣрникѣ** и **любленникѣ**, те могат да се схванат и като мотивирани от качествени прилагателни — 'този, който е **невѣренѣ**, неверен' и 'този, който е **възлюбленѣ**, скъп, възлюбен', и да се отнесат и към категорията *Nomina attributiva*. В този случай двудялбата им ще бъде **невѣрн-икѣ** и **възлюблен-никѣ**. По подобен начин могат да се разглеждат и названията **възлюбленица**, **неправедникѣ**, **съпричастникѣ** и др.

Нееднозначната интерпретация при обличите **похвала** и **прѣходѣ** също е обусловена от разликата в мотивиращите основи. Те могат да се схванат като модификация на съществителните **хвала** и **ходѣ**, но могат да се интерпретират и като конверсиални образования ('резултат от действието **похвалити**' и 'резултат от действието **прѣходити**, преминавам от едно място на друго') и да бъдат отнесени

към категорията Имена за действия и за резултати от действия. По този начин могат да се тълкуват и обличите: **повелѣнїе** (от **велѣнїе** или **повелѣти**), **постраданїе** (от **страданїе** или **пострадати**), **прѣградѣ** (от **градѣ** или **прѣградити**), **прѣлѣсть** (от **лѣсть** или **прѣлѣстити**) и др.

Названието **промыслѣникѣ** стои на границата на три словообразователни категории: от една страна, то принадлежи на префиксните образувания от чист тип (**про-мыслѣникѣ**), от друга страна, може да се разглежда като вършителско наименование с експлицитно изразена субстанциална, но със скрита процесуална ономасиологична мотивация — 'този, който действа според своята **промыслѣ**, **промислѣ**' (*nomen actoris*). От трета страна е налице девербална основа — 'този, който може да **промыслитѣ**, **промисли**, **обмисли**', която го причислява и към категорията Имена за производители на действие.

Някои от префиксните названия от чист тип могат да се схванат и като имена на качества, свойства, напр. **прѣмѣдрость** — **прѣмѣдр-ость** ('качеството **прѣмѣдрѣ**, **премѣдрѣ**' — *nomen essendi*), **неправѣда** — **неправ-ѣда** ('качеството **неправѣ**, **неправѣ**' — *nomen essendi*).

Префиксните формации, които образуват помежду си родови двойки, принадлежат и на категорията *Nomina mota* (**възлюблѣнникѣ** — **възлюблѣница**).

II. Названия с непротиворечива интерпретация

1. Словообразователен тип с представка възъ-

Този словообразователен тип е слабо продуктивен в разглежданите паметници. Представен е от две конкретни (**възлюблѣнникѣ**, **възлюблѣница**) и едно абстрактно название (**възърасть**).

2. Словообразователен тип с представка не-

Най-често този префикс изразява противоположно на мотивиращата дума значение. Той е слабо представен за категорията на префиксните образувания от чист тип. Включва както конкретни, така и абстрактни съществителни имена от мъжки и женски род: **невѣрникѣ**, **ненапастникѣ**, **неправѣдникѣ**, **непригазнь**, **невола**, **неправѣда**.

3. Словообразователен тип с представка по-

Словообразователният формант *по-* е сравнително продуктивен сред паметниците от XIV в. Включва имена от трите граматични рода. Всички формации, с които е представен типът, са с отвлечено значение: *помыслъ*, *повѣсть*, *погыбѣль*, *похвала*, *повелѣнье*, *пострадаиѹ*.

4. Словообразователен тип с представка про-

Префикс *про-* е слабо продуктивен в разглежданите паметници. Включва две имена от мъжки род, от които едното е конкретно (*промыслъникъ*), а другото абстрактно (*промыслъ*).

5. Словообразователен тип с представка прѣ-

Словообразователният тип с префикс *прѣ-* е най-продуктивният сред префиксните имена от чист тип в изследваните паметници. По-голямата част от регистрираните образувания са от лексико-семантичната група имена за лица, но се срещат и названия на предмети и абстрактни същности. Представен е от формации от мъжки и женски род: *прѣвнорѹкъ*, *прѣградъ*, *прѣдѣдъ*, *прѣдѣль*, *прѣродитель*, *прѣстолъ*, *прѣходъ*, *прѣбака*, *прѣматеръ*, *прѣглабина*, *прѣлюбы* и др.

6. Словообразователен тип с представка съ-

Типът с препозитивен компонент *съ-* е един от най-добре представените сред префиксните имена от чист тип. Обикновено изразява присъединително значение. Изграден е от названия от мъжки и женски род, като по-многобройна е групата на имената от мъжкия род. Засвидетелствани са предимно наименования на лица и формации с отвлечено значение: *съвратъ*, *съжителъ*, *съшторѹкъ*, *съпоспѣшникъ*, *съпричастъникъ*, *съпѣжтникъ*, *съвѣтъ*, *съмыслъ*, *съблазна*, *съвѣстъ* и др.

Б. ПРЕФИКСНИ ОБРАЗУВАНИЯ ОТ СМЕСЕН ТИП

Към префиксните образувания от смесен тип се отнасят имена, при които освен префикс към основата може да се добави и допълнителен суфикс (Кочев 1971: 178). Тези формации са носители на мутационно отношение, тъй като добавеният суфикс вече *променя* лексикалното значение на мотивиращата дума.

I. Названия с нееднозначна интерпретация

Преливността е доста характерна и за префиксните образувания от смесен тип. Нееднозначна интерпретация се наблюдава при формациите **вѣзъсловесникъ**, **вѣзсрамникъ**, **вѣзмльвникъ**, **вѣсплътникъ**, **вѣсчинникъ**, които освен като префиксни образувания от смесен тип биха могли да се разглеждат и като деадективно мотивирани, напр. 'този, който е **вѣзсловесънъ**, безсловен' (**вѣзсловесникъ**); 'този, който е **вѣзсрамънъ**, безсрамен' (**вѣзсрамникъ**) и т.н. С посочените парафрази наименованията трябва да се отнесат към категорията на атрибутивните имена.

Поради девербалната си мотивираност образуванията **сѣвѣсѣдникъ** и **сѣвѣсѣдница** ('този/тази, който/която **сѣвѣсѣдоуѣтъ**, разговаря') могат да се отнесат и към категорията *Nomina agentis*, а бипартицията им ще бъде **сѣвѣсѣд-никъ**, **сѣвѣсѣд-ница**. Това важи и за названията **сѣпротивникъ** и **сѣжитѣлница**. Някои от префиксните образувания от смесен тип в широк смисъл могат да преливат в категориите *Nomina instrumenti* (**вѣзглавница**) и *Nomina loci* (**подножъкъ**, **пѣножиѣ**).

Част от формациите образуват помежду си родови двойки, поради което се отнасят и към категорията на двоичните имена (**сѣвѣсѣдникъ** — **сѣвѣсѣдница**, **сѣродникъ** — **сѣродница**).

II. Названия с непротиворечива интерпретация

1. Словообразователен тип с представка вѣз- (вѣс-)

Обикновено този префикс притежава основно значение за отсъствие на това, което се назовава с мотивиращата дума. Облиците, които са засвидетелствани тук, се отнасят към лексико-семантичната група имена за лица. По-голямата част от формациите са мотивирани от конкретни съществителни. Всички названия са доизградени със суфикс **-никъ**: **вѣзаконникъ**, **вѣзъмѣздникъ**, **вѣзмльвникъ**, **вѣзъсловесникъ**, **вѣзсрамникъ**, **вѣсрѣврѣникъ**, **вѣзаконница** и др.

2. Словообразователен тип с представка вѣзъ- (вѣс-)

Представен е от две конкретни названия: **вѣзглавница**, **вѣскрилиѣ**.

3. Словообразователен тип с представка на-: наместникъ, навечеріе.

4. Словообразователен тип с представка подъ-: подържчикъ, подарениникъ, подножѣкъ, подножие.

5. Словообразователен тип с представка съ-

Словообразователният тип е добре представен в количествено отношение. Регистрирани са формации от трите граматични рода. Повечето от произвеждащите основи са на прости конкретни съществителни. Названията от мъжки род получават суфикс -никъ, феминалните формации – наставка -ница, а при обличите от среден род се срещат -ние и -ство: съвърѣстникъ, съратникъ, съвѣсѣдникъ, съродникъ, сътаинникъ, съжзникъ, съвѣсѣдница, сънастолица, съродіе, съродство.

6. Словообразователен тип с представка по-

Този словообразователен тип е представен от ограничен брой примери: навечерница, поморіе.

В разглежданите паметници са засвидетелствани и няколко единични наименования, които са оформени с префиксите: междоу-: междоурѣчїе; при-: приморіе; прѣдъ-: прѣддверіе.

ТРЕТА ЧАСТ: ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на изложения словообразователен анализ на десубстантивните съществителни имена, ексцерпирани от осем среднобългарски писмени паметника от XIV век, могат да се направят следните по-важни изводи:

1. Езиковият материал се разпределя в **девет словообразователни категории**, представени различно в количествено отношение. Като най-многочислени се отличават категориите Имена за носители на субстанциално отношение и Nomina actoris. Сравнително добре представени откъм названия са и категориите Префиксни образувания, Nomina diminutiva et meliorativa и Nomina mota. По-ограничен брой десубстантивни формации се включват в категориите Nomina instrumenti, Nomina loci и Nomina collectiva et singulativa. Само от няколко облика е изградена категорията Nomina augmentativa et pejorativa.

2. Формантите, с които се образуват десубстантивните съществителни имена в изследваните произведения, са разнообразни, изграждайки различни в количествено отношение словообразователни типове.

При словообразователната категория **Nomina actoris** най-добре изразени са имената от мъжки род. Продуктивни са словообразователните типове с наставки **-никъ**, **-аръ** и **-ъць**. Облиците от женски род са оформени единствено с наставка **-ница**.

Категорията **Имена за носители на субстанциално отношение** е представена от наименования, разпределени в четири подкатегории. Към субстанциалните названия са анализирани и формациите с тавтологичен суфикс. Като цяло в категорията на субстанциалните имена преобладават облиците от мъжки род, а ясно обособени словообразователни типове се изграждат с помощта на суфиксите **-инъ** (заедно с неговите разширения), **-никъ** и **-ъць**. Формациите от женски род са реализирани предимно с наставките **-(н)ица**, **-ина**, **-ыни**, **-ка**, а от среден род са засвидетелствани единични облици с формантите **-ѣ**, **-иво**, **-ице**, **-иѣ** и **-ъце**. В ролята на тавтологични се срещат суфиксите **-никъ**, **-ило**, **-ъпъ**, **-аръ** и **-ъць** за м.р.; **-(н)ица** за ж.р. и **-ице** и **-иѣ** за ср.р. Две названия от женски род в Лондонското евангелие са оформени със суфикс **-(ъ)ка** (**христѣанка** и **ѣинка**). Четиринадесетото столетие е времето, когато за първи път при народностно-жителски имена от женски род се появява наставка **-(ъ)ка** (напр. **ѣинка**, **ЛЕ**). Суфиксът не е характерен с това си значение за старобългарския език. Вероятно среднобългарският период (по-конкретно XIV в.) е времето, в което формантът **-ка** разширява своите функции и с него започват да се образуват етноними и жителски имена. Въпреки това обаче наставката е много рядка в ръкописите от Предвъзраждането и Възраждането. Може би формантът все още се е смятал за отчетлива диалектна особеност и поради стилистични съображения е отбягван от книжовниците в ранните години на епохата, в която се формира българския национален книжовен език. Днес суфикс **-ка** е водещ в образуването на народностни и жителски названия (**еврейка**, **египтянка**, **германка**, **софиянка** и др.).

При категорията на **инструменталните имена** облиците от мъжки род са оформени единствено със суфикс **-никъ**; имената от

женски род - с формант -(н)ица, а за формациите от среден род е характерен суфикс -ило.

При словообразователната категория **Nomina loci** по-значителен дял се пада на наименованията от женски род, образувани единствено със суфикс -ница. Сред имената от мъжки род с най-много примери се отличават словообразователният тип с наставка -никъ и безсуфиксните наименования, а за средния род е характерен типът със суфикс -ицѣ.

Словообразователната категория **Nomina deminutiva et meliorativa** включва в себе си и названията на малки (и млади) същества и същности. Сред умалително-гальовните имена най-многобройна е групата на формациите от женски род, като най-добре изразени са словообразователните типове с форманти -(н)ица и -ка. Наименованията от мъжки род са образувани със суфикс -ъць(-иць), а сред имената от среден род словообразователен тип изгражда само суфикс -ъцѣ. За подкатегорията Имена на малки (и млади) същества най-добре оформени са типовете с наставки -иць, -а и -ъць.

Категорията **Nomina augmentativa et pejorativa** е изградена предимно от формации от среден род, оформени с типично увеличителния формант -ицѣ.

Освен събирателните имена към словообразователната категория **Nomina collectiva et singulativa** се отнасят и единичните названия. Преобладаващата част от колективните формации са от среден род и са образувани с наставка -иѣ. Женският род е представен от слабо продуктивния словообразователен тип с формант -ина, а колективни имена от мъжки род не са засвидетелствани. Сингулативните наименования са представени от наставките -инъ за м. р. и -ка за ж. р.

В словообразователната категория **Nomina mota** се разглеждат два типа формации 1) названия, при които маскулинният корелат е основа, към която се добавя феминалният формант, и 2) чифтни имена, при които наставките се свързват с неутрална основа. Суфиксите, с които се оформят женсколичните корелати от първия вид, са -(н)ица, -ыни и -ка. При чифтните имена, образувани от

неутрални основи, са регистрирани разнообразни корелативни двойки: (н)икъ//-(н)ица, -(н)инъ//-(н)ыни, -ъць//-(и)ца, -инъ//-(ка) и др.

При категорията на **префиксните образувания** се разграничават два типа названия: от чист и от смесен тип. Сред префиксните формации от *чист тип* се открояват няколко словообразователни типа, оформени с представките **въз-**, **не-**, **по-**, **про-**, **прѣ-** и **сѣ-**, а при префиксните образувания от смесен тип словообразователни типове изграждат представките **вѣз-**, **вѣзз-**, **на-**, **подѣ-**, **сѣ-** и **по-**.

3. Много от **формантите** са полифункционални, т.е. те могат да участват в изграждането на словообразователни типове от няколко категории. Анализираният материал показва, че при названията от **мъжки род** с най-широка употреба се отличават суфиксите **-(н)икъ**, **-ъць(-(и)ць)**, **-инъ** и **-аръ**. При имената от **женски род** най-много словообразователни типове в различни категории образуват суфиксите **-ица** (и неговите разширения), **-ина**, **-ка**, **-ыни** и **-а** (*-ja), а сред имената от **среден род** най-широко разпространени са суфиксите **-ище** и **-иѣ**.

4. По отношение на **словообразователната структура** повечето десубстантивни имена в изследваните паметници са *прости образувания*. Макар и доста по-ограничени в количествено отношение, наименования със сложна структура са засвидетелствани в рамките на словообразователните категории на субстанциалните имена (**желѣзнодорожникъ**, **четворокляговѣствникъ**, **трѣзвѣць**), Имена за вършители на действие (**доброконникъ**, **мѣднощитнокопианикъ**), както и в рамките на категорията *Nomina loci* (**виноградъ**, **нищокръмилище**).

5. В зависимост от мотивиращите основи новообразуваните формации са **конкретни** и **абстрактни**. При анализа става ясно, че в разглежданите паметници преобладават производните думи с *конкретно значение*. Формации с отвлечено значение са анализирани в категориите Имена за носители на субстанциално отношение (**година**, **владница**), Префиксни образувания (**похвала**, **погывѣль**) и *Nomina diminutiva et meliorativa* (**пѣньць**).

6. Някои от анализирания десубстантивни названия могат да бъдат интерпретирани нееднозначно, което води до **преливност** на

някои от формациите между две или повече словообразователни категории.

7. Езиковият материал представя и редица случаи на **словообразователни синоними**. Такива са названията, при които е налице една и съща словообразователна основа, но се оформят с различни наставки. Явлението е познато като *междусуфиксна конкуренция*. Подобни примери са налице в категорията на субстанциалните имена: -инъ // -ø (жидинъ — жидъ, скитинъ — скитъ), -(н)икъ // -ица (златикъ — златица, сребръникъ — сребръница) и др. Срещат се също при образуването на вършителски названия: -никъ/-аръ (вратникъ — вратаръ) и при деминутивните облици: -ицъ // -а (отрочицъ — отроча, козлицъ — козла), -ъцъ // -а (агньцъ — агна).

8. Основен **начин на словообразуване** в разглежданите паметници от края на среднобългарския период е *суфиксацията*. Във всички словообразователни категории и словообразователни типове се използват афикси, по-голямата част от които са наследени от старобългарската епоха и са общи за цялата история на езика. Сред наставките такива са -никъ, -инъ, -ицъ, -аръ (за м.р.); -ница, -ка, -ина (за ж.р.); -ъцъ, -(и)ло, -ицъ, -(и)во (за ср.р.). Макар и да отстъпва в количествено отношение, *префиксацията* също е добре застъпена. Всички представки са наследени от старобългарския период, а с известни фонетични промени са запазени и в съвременния български език.

От направения преглед на словообразователния материал е видно, че характерните за старобългарската епоха словообразователни тенденции са протичали с пълна сила и през *среднобългарския период*. Налице е словообразователна приемственост между двата исторически етапа. Това е силен аргумент в полза на тезата, че словообразуването е една от устойчивите системи в езика.

БИБЛИОГРАФИЯ КЪМ АВТОРЕФЕРАТА

Балтова 1987: Ю. Балтова. За традицията и иновационните явления в именното словообразуване на българския книжовен език. — Във: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2. С., 1987, с. 303-311.

- Бело 2003:** Р. Бело. Деминутивността в балканските езици (Съществително име). Автореферат канд. дис. Благоевград, 2003.
- Василева 2009:** Л. Василева. Българско словно богатство. Словообразователни хетероними в българските говори. С., 2009.
- Василева 2010:** Л. Василева. Имена за лица от мъжки род в говора на с. Логодаж, Благоевградско. – В: Македонски преглед, 2010, кн. 4, 99 – 118.
- Василева 2016:** Л. Василева. *Nomina deminutiva* в българските и словенските диалекти (при названия за домашни животни). – В: Професор Иван Кочев – живот, отдаден на езикознанието. БАН. С., 2016, с. 144 – 156.
- Граматика 1991:** Граматика на старобългарския език. БАН, С., 1991.
- Гюзелев 1981:** В. Гюзелев. Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981.
- Давидов 1991:** А. Давидов. Словообразуване на съществителните. – В: Граматика на старобългарския език. БАН, С., 1991, с. 176-195.
- Домусчиева 1992б:** Л. Домусчиева. Сложни съществителни имена в българските народни говори (Словообразуване). Канд. дис. С., 1992.
- Ефимова 2006:** В. Ефимова. Старославянская словообразовательная морфемика. М., 2006.
- Ефимова 2011:** В. Ефимова. Наименования лиц в старославянском языке: способы номинации и приоритеты выбора. М., 2011.
- Иванова 1985:** К. Иванова. Житийна литература. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т.1, С., 1985, с. 689–698.
- Иванова-Мирчева 1987б:** Д. Иванова-Мирчева. Въпроси на българския книжовен език до Възраждането. С., 1987.
- Ковачева 1980:** П. Ковачева. Съществителните със суфиги -остъ и -ота в произведенията на Евтимий Търновски и Григорий Цамблак. – В: Търновска книжовна школа. II. Ученици и последователи на Евтимий Търновски. С., 1980, с. 273-385.
- Ковачева 1994:** П. Ковачева. Отглаголните съществителни имена с наставка -ниѣ в „Житие на Стефан Дечански” от Григорий Цамблак. – В: Търновска книжовна школа. Паметници, поетика, историография. Т. 5. Велико Търново, 1994, с. 363 – 367.
- Кочев 1971:** Ив. Кочев. Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име (съпоставително изследване върху материал от три български говора). – В: Изв. на Института за бълг. език, кн. 20, 1972, с. 107-185.

- Кочев, Домусчиева 1997/98:** Ив. Кочев, Л. Домусчиева. Двоичните имена (*Nomina mota*) в славянските езици (с особен оглед към българския език). – В: Български език, кн. 1, 1997/98, с.46-54.
- Кочева 1968:** Ем. Кочева. За някои особености на жителските и народностните названия в дамаскините. – В: Славистичен сборник (По случай VI Международен конгрес в Прага). С., 1968, с. 131-138.
- Леков 1958:** Ив. Леков. Словообразователни склонности на славянските езици. С., 1958.
- Милтенова 2008:** А. Милтенова. Литературата през XIV век. Книжовни средища. – В: История на българската средновековна литература. С., 2008, с. 500-504.
- Мирчев 1978:** К. Мирчев. Историческа граматика на българския език. III изд. С., 1978.
- Мострова 1983:** Т. Мострова. *Nomina agentis* в „Шестоднева” на Йоан Екзарх в съпоставка със старобългарските паметници. – В: Български език, 33, кн. 2, 1983, с. 101 – 107.
- Мострова 1987:** Т. Мострова. Тенденция в словообразуването на съществителните имена в българския книжовен език през XIV век. – В: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2, С., 1987, с. 174-184.
- Мострова 2005:** Т. Мострова. Съществителни от глаголна основа в паметници от XIV в. Автореферат на канд. дис. С., 2005.
- Мострова 2015:** Т. Мострова. Словообразователни тенденции в развитието на българския книжовен език през Средновековието (Кирило-Методиевите традиции в паметници от XIV в.). С., 2015.
- Наумова 1905:** В. Наумова. Употребата на умалителните и увеличителните имена в българския език. – В: Известия на Семинара по славянска филология, кн. 1, С., 1905, с.231-250.
- Перчеклийски 2008:** Л. Перчеклийски. Словообразователни категории и типове при съществителните имена в Троянския дамаскин от XVII в. Благоевград, 2008.
- Перчеклийски 2011а:** Л. Перчеклийски. Словообразуване на *Nomina abstracta* в евангелски паметници от X и XI век. Благоевград, 2011.
- Перчеклийски 2011б:** Л. Перчеклийски. Умалителни и хипокористични имена. Названия за малки и млади същества и същности (с оглед на словообразуването в старобългарския език). – В: Сборник с доклади от заключителната конференция по проект

"Компютърни и интерактивни средства за исторически езиковедски изследвания". С., 2011, с. 113-123

Перчеклийски 2015а: Л. Перчеклийски. Народностните и жителските имена в старобългарския период. – В: Проф. Иван Кочев – живот, отдаден на езикознанието (Юбилеен сборник). С., 2015, с. 45-51.

Перчеклийски 2015б: Л. Перчеклийски. Словообразуване на народностните и жителските имена в Манасиевата хроника (Ватикански препис) от XIV век – В: Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи (Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Иван Кочев). Благоевград, 2015, с. 119-125.

Петканова 2003: Д. Петканова. Старобългарска литература. – В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. С., 2003, с. 485-489.

Петков 2015: П. Петков. Лексика и словообразуване в старобългарския превод на Египетския патерик. Автореферат на дисертационен труд. С., 2015.

Петров 2014: В. Петров. Старобългарски събирателни имена от X–XI век и техните гръцки съответствия. – В: Сборник с доклади от Международна научна конференция „Актуални проблеми на балканистиката и славистиката”. В. Търново, 2014, с. 104-114.

Радева 1991: В. Радева. Словообразуването в българския книжовен език. С., 1991.

Сотирова-Милчева 2016: Н. Сотирова-Милчева. Българо-гръцки лексикални хибриди (съществителни имена). Дисертационен труд. Благоевград, 2016.

Спасова 1999: М. Спасова. Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак. В. Търново, 1989.

Стоянов 1979: Ст. Стоянов. Словообразуването в българския език. Имена. С., 1979.

Тетовска-Троева 1992: М. Тетовска-Троева. Десубстантивни деятелни имена в българските говори. *Nomina actoris*. С., 1992.

Цейтлин 1986: Р. М. Цейтлин. Лексика древнеболгарских рукописей. С., 1986.

Цонев 1984а: Б. Цонев. История на българския език. Т. I, Изд. III, С., 1984.

Цонев 1984б: Б. Цонев. История на българския език. Т. II, Изд. III, С., 1984.

Шатковски 1987: Я. Шатковски. Nomina loci в старобългарския език. – В: Кирило-Методиевски студии, кн. 4 (доклади по случай 1100-годишнината от смъртта на Методий, май 1985). С., 1987, с. 232-239.

Dokulil 1962: М. Dokulil. Tvoření slov v češtině. T.I. Praha, 1962.

Dokulil 1967: М. Dokulil (и съавторски колектив). Tvoření slov v češtině. T.2, Praha, 1967.

Szymański 1968: Т. Szymański. Słowotwórstwo rzeczownika w bułgarskich tekstach XVII-XVIII wieku. Wrocław - Warszawa - Kraków, 1968.

Приноси моменти в дисертационния труд

1. За първи път в българската лингвистична литература се прави относително цялостен словообразователен анализ и класификация на съществителни имена с десубстантивна ономасиологична мотивираност в ръкописи от XIV век.

2. Изследването е направено върху осем среднобългарски ръкописа, които са разнообразни в жанрово и тематично отношение и представят старата българска литература от XIV век, която събира в себе си почти всичко от предходната писмена традиция.

3. В работата са използвани теоретичните постановки на функционално-структурния анализ на чешкия лингвист Милош Докулил, при която словообразуването се разглежда като самостоятелен езиков дял.

4. Разгледани са в пълнота суфиксалното и префиксалното синхронно словообразуване на десубстантивните съществителни имена, като езиковият материал е класифициран по словообразователни категории и типове.

5. Разкрити са типичните начини за образуване на нови думи в среднобългарския период.

6. Установена е полифункционалността на голяма част от използваните от средновековния автор словообразователни форманти (афикси), някои от които са познати от старобългарския език, но в XIV в. разширяват своята сфера на употреба.

Публикации по темата на дисертационния труд

1. *Словообразуване на десубстантивните названия във Врачанското евангелие от XIII – XIV век (Модификационни формации).* – В: Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи (Сборник, посветен на 80-годишнината от рождението на проф. д-р Иван Кочев). Благоевград, 2015.

2. *Имена за вършители на действие (Nomina actoris) във Врачанското евангелие от XIII или XIV век.* – В: Проглас, кн.2, Велико Търново, 2016.

3. *Народностните и жителските имена в Иван-Александровото евангелие от XIV век.* в съавторство с доц. д-р Л. Перчеклийски – В: Светът е слово, словото е свят (сборник, посветен на 25-годишнината от създаването на Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“). Благоевград, 2016.

4. *Префиксни образувания в среднобългарски паметници от XIV век.* – В: Културен трансфер и българска идентичност (Сборник с доклади от Третата международна интердисциплинарна конференция за студенти и докторанти, Културен институт „Дом Витгенщайн“, Виена). София, 2016 (под печат).